

SEKUNDARNA VIKTIMIZACIJA I DRUGE PREPREKE U PRISUPU ŽENA PRAVDI

Autor: Milica Ristić

***Apstrakt:** Uprkos tome što su prošli vijekovi u kojima se kontinuirano apelovalo na poboljšanje i netolerisanje inferiornog položaja žena, takav njihov status i danas postoji u mnogim segmentima društvenog života. Kroz istoriju, kulturu i tradiciju, žene su imale manja ili veća prava, a mnoge od njih i dalje suočavaju sa problemima u pogledu zapošljavanja, ostvarivanja prihoda, učešća u političkom životu. Ipak, nigdje ranjivost žena kao posebne kategorije nije toliko izražena koliko u domenu rodno zasnovanog nasilja, trgovine ženama ili diskriminacije na osnovu pola. Iako je međunarodna zajednica legislativom i osnivanjem brojnih međunarodnih organizacija nastojala poboljšati položaj žena, njihova prava u gorepomenutom kontekstu i dalje nisu na zadovoljavajućem nivou, te je velikom broju žena na globalnom nivou uskraćen pristup pravdi ili je isti, pak, nedovoljno razvijen da im pruži adekvatnu zaštitu.*

Kroz ovaj rad, prikazana je sposobnost i kapacitet pravnog sistema Bosne i Hercegovine da, uprkos tradicionalnim shvatanjima i kulturi, ženama osigura nivo prava kakav im je zagarantovan međunarodnim konvencijama i standardima. S obzirom na širinu značenja pristupa žena pravdi, u radu su obrađene samo neke od prepreka koje stoje ženama na tom putu, a naročit akcenat stavljen je na problem sekundarne viktimizacije, dostupnosti i transparentnost besplatne pravne pomoći, kao i poteškoće u ostvarivanju imovinskopravnih zahtjeva u parničnom postupku.

Ključne riječi: položaj žena u Bosni i Hercegovini, ratno seksualno nasilje, sekundarna viktimizacija, posebna pravila u postupanju sa ženama žrtvama rata, odgovornost pravosuđa, policijskih organa i socijalnih službi

UVOD

Najvišim pravnim i političkim aktom Bosne i Hercegovine, njenim Ustavom, kao i ustavima državotvornih jedinica Bosne i Hercegovine, uživanje prava i sloboda, osigurano je svim licima u Bosni i Hercegovini bez diskriminacije po bilo kojem osnovu kao što je pol, rasa, boja, jezik, vjera, političko i drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, povezanost sa nacionalnom manjinom, imovina, rođenje ili drugi status. Iz date ustavne odredbe, jasno se vidi da je pol kao potencijalni osnov diskriminacije naglašen na prvom mjestu, što dovoljno govori o važnosti jednakosti muškaraca i žena.¹Na nivou Bosne i Hercegovine donesen je i Zakon o ravnopravnosti polova („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, broj 32/10), usvojen Gender akcioni plan za period od 2013 – 2017. godine, a veliki pomak učinjen je i donošenjem Zakona o programu zaštite svjedoka u Bosni i Hercegovini, te radom na Zakonu o zaštiti žrtava ratne torture Republike Srpske.

Na međunarodnom planu, intenzivna borba za prava žena započinje polovinom prethodnog vijeka, kada su usvojene Konvencija Ujedinjenih nacija o suzbijanju trgovine ljudima i iskorištavanju eksploatacije drugih (1949), te Konvencija za eliminisanje svih oblika diskriminacije žena (1981), a u novije vrijeme, kao posebno važan korak ističe se i donošenje Konvencije Savjeta Evrope o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija) 2013. godine. U prepoznavanju potrebe za primjenom posebnog pravnog postupanja u kontekstu seksualnog nasilja u oružanim sukobima, značajnu ulogu ima i član 7. Statuta Međunarodnog krivičnog suda, gdje je naznačeno da silovanje, seksualno ropstvo, prisilna prostitucija, prisilna trudnoća, prisilna sterilizacija i svi drugi oblici seksualnog nasilja predstavljaju radnje izvršenja međunarodnog krivičnog djela zločin protiv čovječnosti. Ovakav stav je rezultat višedecenijske borbe za naglašavanje značaja i težine ovih krivičnih djela, koja su

¹“Tradicionalni rodni stereotipi, običaji, kulturološke prakse i seksistički stavovi su još uvijek duboko ukorijenjeni u bh. društvu. Žene su primarno viđene kao njegovateljice u porodici od kojih se očekuje da igraju sekundarnu ulogu u društvenom životu. Iako je BiH napravila značajan napredak kada je u pitanju zakonodavstvo za prevenciju diskriminacije žena, stvarna promjena tek treba da se desi, a to je promjena stavova i razumjevanja rodnih uloga u bh. društvu na kojoj aktivno trebaju da rade muškarci i žene unutar vladinih institucija na svim nivoima vlasti.“ Za više informacija vidi: *Godišnji izvještaj o stanju prava žena u Bosni i Hercegovini tokom 2013. godine*, <http://soc.ba/site/wp-content/uploads/2014/04/Godisnji-izvjestaj-o-stanju-ljudskih-prava-zena-u-BiH-u-2013.pdf> (8.10.2018)

često, zbog teškoće dokazivanja i nespremnosti žrtava da progovore, neopravdavano zanemarivana, te i dalje postoji tamna brojka kriminaliteta kada su ova krivična djela u pitanju. Bez obzira na to, uvrštavanjem silovanja i drugih oblika seksualnog nasilja u Statut Međunarodnog krivičnog suda i praksu međunarodnih krivičnih tribunala, nema više prepreka da ovi zločini predstavljaju radnje izvršenja međunarodnih krivičnih djela, ukoliko ispune kriterijume koji su potrebni da se napravi distinkcija između njih i tzv. „običnih“ krivičnih djela². To automatski otvara i brojna druga pravna pitanja, kao što su pitanje nadležnosti za procesuiranje ovih predmeta, primjene domaćeg ili međunarodnog prava i pitanje zastarjelosti, dok se sa druge strane u međunarodnoj zajednici „podize“ svijest o značaju vrijednosti koje se nastoje zaštititi putem inkriminisanja ovih krivičnih djela.

Međutim, uprkos postojanju zakonodavnog okvira i velikog broja drugih propisa kojima se ženama kao ranjivoj kategoriji nastoji pružiti zaštita, ostaje bojazan da je takva zaštita isključivo formalna. Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava žena u Bosni i Hercegovini koji je 2013. godine izdao Sarajevski otvoreni centar , ukazuje na to da je više od polovine žena starijih od 15 godina barem jednom bilo žrtva nekog oblika nasilja, i to prvenstveno u intimnom, porodičnom okruženju, a onda i u široj zajednici.³ Kritike je Bosna i Hercegovina dobila i na račun izuzetno malog napretka u pogledu unaprjeđivanja pozicije i statusa žena žrtava rata, jer ni 23 godina nakon rata u Bosni i Hercegovini, veliki broj žena nije dobio potrebnu pravnu pomoć i reparacije za proživljene traume. Razlozi za to su brojni; oni su prije svega društvene prirode i ogledaju se u ustaljenim društvenim normama i shvatanjima, ali isto tako, krivca za ovakvo stanje treba tražiti i u nespremnosti državnih organa za borbu protiv stigmatizacije vezane za seksualno nasilje, te za podršku i mjere rehabilitacije, beneficije i uopšteno osiguranje pristupa pravdi ovim ženama. Može se zaključiti da su prepreke u pristupu žena pravdi dijelom faktičke prirode, a dijelom i posljedica postojanja pravnih praznina, kako će biti izloženo u nastavku rada.

²Primjera radi, ukoliko su počinjeni u sklopu „rasprostranjenog i sistematskog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva“, silovanje i drugi oblici seksualnog nasilja mogu se podvesti pod pojam međunarodnog krivičnog djela zločin protiv čovječnosti. Sa druge strane, prisilni pobačaji ili seksualno sakaćenje mogu se posmatrati kao radnje namjenjene sprečavanju rađanju unutar grupe, što je radnja izvršenja krivičnog djela genocida. Ratno seksualno nasilje, British Embassy Sarajevo, str. 15.

³Godišnji izvještaj o stanju prava žena u Bosni i Hercegovini tokom 2013. godine, <http://soc.ba/site/wp-content/uploads/2014/04/Godisnji-izvjestaj-o-stanju-ljudskih-prava-zena-u-BiH-u-2013.pdf> (8.10.2018)

1. SEKUNDARNA VIKTIMIZACIJA

Sekundarna viktimizacija definiše se kao neodgovarajuća reakcija ili kao izostanak odgovarajuće reakcije društvene sredine, suda, policije, socijalnih službi, uslijed čega se položaj žrtve dodatno otežava.⁴ Na nivou Evropske unije 2001. godine donesena je Okvirna odluka o položaju žrtava u krivičnom postupku kojom se definišu minimalni standardi u postupanju sa žrtvama i obezbjeđivanju njihovog učešća u krivičnom postupku.⁵ Sekundarna viktimizacija na žrtve ostavlja brojne psihičke posljedice – na žene žrtve često se gleda sa sažaljenjem, a njihove lične osobine se umanjuju. U kontekstu zaštite prava žena, sekundarna viktimizacija naročito je izražena u oblasti krivičnih djela protiv polnog integriteta, a još konkretnije - u djelima ratnog seksualnog nasilja. Na početku sukoba u bivšoj Jugoslaviji, čak se koristio i termin “silovane žene”, čime je ova stigmatizacija bila još naglašenija, a s obzirom na karakter sukoba u Bosni i Hercegovini, ove žene često su i danas predmet propagande i političke eksploatacije, jer se prikazuju kao “ratne herojine”, bez istinskog interesovanja za njihove potrebe i pružanje pomoći. Procjenjuje se da je u proteklom ratu u Bosni i Hercegovini silovano između 20 000 i 50 000 žena.⁶ Oni koji su radili sa ovim ženama i koji su im željeli pomoći uglavnom su bili fokusirani isključivo na njihova iskustva sa silovanjem, dok je želja ovih žena za privatnošću i potrebama druge vrste zanemarivana. Psihološke posljedice izvršenja ovog krivičnog djela, teške same po sebi, mogu postati još teže ako žrtve dožive isključenje iz svojih porodica ili zajednica, te patiti od dugotrajnog osjećanja poniženja i očaja, kao i post – traumatskog stresnog poremećaja (PTSP).

Čak i veomaiskusni tužioc i druga lica koja istražuju krivična djela seksualnog nasilja, u ovom pogledu mogu se susresti sa brojnim izazovima, te je u cilju sprečavanja retraumatizacije bilo potrebno izdefinisati specijalna pravila u postupanju sa žrtvama. Ta se pravila fokusiraju na tri područja – potkrepljivanje iskaza, pristanak i prisilu, te prethodno seksualno ponašanje.⁷ Sva ova

⁴Zaštita na prvom mestu, http://www.tuzilastvorz.org.rs/pravda_u_tranziciji/SRP/SRP16/2419.pdf (5.10.2018)

⁵Ova Odluka prvi je obavezujući međunarodni dokument takve vrste, koje su države članice Evropske unije morale implementirati u svoje zakonodavstvo. Za više informacija: *Zaštita na prvom mestu*, http://www.tuzilastvorz.org.rs/pravda_u_tranziciji/SRP/SRP16/2419.pdf (5.10.2018)

⁶Priručnik za sprovođenje istraga ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti i genocida u Bosni i Hercegovini, Misija OSCE u BiH, str. 305

⁷Ratno seksualno nasilje, British Embassy Sarajevo, str. 63.

pravila rezultat su preporuka međunarodnih organizacija, koje su uticale na to da ove preporuke postanu i dio člana 264. Zakona o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine kojim se definišu posebna pravila o dokazima u slučajevima seksualnih delikata, a koja se mogu ukratko sažeti u nastavku:

- Oštećenog nije dozvoljeno ispitivati o njegovom seksualnom životu prije izvršenog krivičnog djela koje je predmet postupka, ali se izuzetno može koristiti dokaz da sperma, medicinska dokumentacija o povredama ili drugi materijalni dokazi potiču od druge osobe, a ne od optuženog
- U slučajevima učinjenja krivičnih djela protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom, pristanak žrtve ne može se upotrijebiti u prilog odbrane optuženog
- Prije prihvatanja dokaza, obaviće se odgovorajuće saslušanje, sa kojeg je isključena javnost, a zahtjev, prateća dokumentacija i zapisnik sa saslušanja čuvaju se zapečaćeni u posebnoj omotu, osim ako sud ne odredi drugačije.

Dodatna zaštita pružena je i ženama i kada se javljaju u ulozi svjedoka, a njihov položaj regulisan je Zakonom o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka Bosne i Hercegovine. Žene žrtve najčešće se javljaju kao tzv. ugroženi svjedoci, odnosno oni svjedoci koji su ozbiljno fizički ili psihički traumatizovani okolnostima pod kojima je izvršeno krivično djelo ili zbog svoje starosti, pola, prirode izvršenog krivičnog djela. S obzirom na te kriterijume, jasno je da se u ulozi ugroženih svjedoka uglavnom pojavljuju djeca i maloljetnici ili žene žrtve krivičnih djela protiv polnog integriteta, koji s obzirom na svoju ranjivost ili teške psihofizičke posljedice ovih krivičnih djela mogu lako doživjeti i sekundarnu viktimizaciju. Način saslušanja koji se primjenjuje u odnosu na ova lica morao bi biti takav da se zaštiti njihov identitet, pravo na privatnost i dostojanstvo, te se savjetuje primjena savremenih tehničkih sredstava za prenos zvuka i slike, svjedočenje u odvojenim prostorijama, korištenje audio – vizuelnih snimaka u istrazi i njihova reprodukcija na glavnom pretresu, a sve u cilju ograničavanja broja saslušanja pred sudom i izbjegavanja neposrednog kontakta sa optuženim.⁸ Upravo iz tog razloga, pojedini stručnjaci ističu da je potpuno nesvrishodno otkrivanje identiteta anonimnog svjedoka/žrtve

⁸Miodrag N. Simović, Vladimir M. Simović, Krivično procesno pravo: uvod u opšti dio, Pravni fakultet Univerziteta u Bihaću, 2013. str. 404.

optuženom prije početka suđenja i zalažu se za ukidanje ovakve odredbe.⁹ Sa druge strane, Misija OSCE u Bosni i Hercegovini podstiče posvećenost pravosudnih institucija zaštiti svjedoka, ali naglašava da je potrebno još angažovanja kako bi ta zaštita bila efikasna.¹⁰

Primjetno je da i dalje veliki broj žena odbija da svjedoči, čime se njihov proces resocijalizacije i reintegracije u društvu otežava i prolongira. Upravo u cilju otklanjanja takvih prepreka, potrebno je u ovom procesu primjeniti multidisciplinarni pristup i pružiti adekvatnu institucionalnu podršku.

Iako se iz navedenih zakonskih odredbi može zaključiti da postoji pravna podloga čijom bi primjenom trebalo da bude spriječena sekundarna viktimizacija, u praksi nažalost nije tako. Sekundarna viktimizacija žena nije izražena samo kod krivičnih djela seksualnog nasilja, već se može primjetiti i u brojnim slučajevima nasilja nad ženama u porodici. U studiji koju su proveli Atlantic Initiative i Centre for security, development and the rule of law (DCAF), obuhvaćeno je 20 žena žrtva nasilja u porodici koje su govorile o svojim iskustvima sa institucijama sa kojima su došle u dodir.¹¹ Veći broj njih kao zajedničke probleme istakao je sljedeće:

- Od 20 intervjuisanih žena, samo dvije naišle su na istinsko razumjevanje i prijemčivost policije, dok su se ostale suočile sa negativnim stavovima ili nedostatkom suosjećanja kod policije, koja nasilje ili ne shvata ozbiljno ili nastoji pomiriti supružnike. To je dovelo do toga da su žene odustale od pozivanja i prijavljivanja nasilja policiji.
- U odnosu sa centrima za socijalni rad, žene su istakle kako vrlo često socijalni radnici nisu prepoznali dinamiku nasilja i ponašali su se preblago prema učiniocima, dok su sastanke sa socijalnim službama okarakterisale kao zastrašujuće. Misija OSCE u Bosni u Hercegovini ocjenila je da socijalne službe još uvijek nisu spremne i da nemaju

⁹Zaštita na prvom mestu, http://www.tuzilastvorz.org.rs/pravda_u_tranziciji/SRP/SRP16/2419.pdf (5.10.2018).

¹⁰„Misija OSCE – a još jednom ističe svoju zabrinutost zbog nesmotrenog otkrivanja identiteta zaštićenih svjedoka od strane stranaka u postupku, pa čak i nekih sudija, koji su dozvoljavali da se saslušanje zaštićenog svjedoka održi na ročištu otvorenom za javnost. Zabrinjavajuće je što se to desilo u značajnom broju predmeta.“ *Postizanje pravde u Bosni i Hercegovini: Procesuiranje predmeta ratnih zločina od 2005. do 2010. godine*, Organisation for Security and Co – operation in Europe, Mission to Bosnia and Herzegovina, 2011, str. 63.

¹¹*Preživjele govore: Osvrt na odgovore krivičnog sistema na nasilje u porodici Bosne i Hercegovine*, Atlantic Initiative, Centre for development, security and rule of law, Sarajevo, 2015, str. 71.

kapaciteta da istinski pomognu žtvama, pa se tužioci uglavnom oslanjaju na lokalne nevladine organizacije.¹²

- Sve žene su istakle da im je u toku trajanja postupka bila veoma bitna uloga sudija. Ukoliko bi se sudija postavio prijateljski i snažno, mnoge od njih više nisu osjećale strah u prisustvu nasilnika i bile su spremnije da daju svoj iskaz.
- Sistemom sankcija, država pokazuje svoju istinsku spremnost da se uhvati u koštac sa ovim problemom i zaštiti ugrožene žene. U najvećem broju slučajeva, izricane su mjere zaštite, naročito u vidu zabrane približavanja, ali su takve mjere uglavnom ostale bez dejstva, jer su zakazali mehanizmi koji treba da omoguće njihovu primjenu. Najčešće se izricala uslovna osuda, jer su se olakšavajuće okolnosti podrazumjevale, a otežavajuće se nisu u dovoljnoj mjeri uzimale u obzir. Korijen ovog problema leži u tome što većina žena uopšte nije bila pozvana da svjedoči, pa ni postupajuće sudije nisu mogle kvalitetno procijeniti sve informacije relevantne za izricanje kazni i drugih mjera.

Ne treba izgubiti iz vida da čak ni kada bi sve karike u lancu funkcionisale, to ne bi puno pomoglo ukoliko žene žrtve nemaju podršku i toplinu unutar svoje porodične zajednice. Nisu rijetki slučajevi gdje žene žrtve silovanja nisu pristale da svjedoče, jer su im to branili muževi ili je porodica, bilo prećutno, bilo eksplicitno tražila da se ovaj zločin zaboravi.¹³ Ovo ukazuje na hitnu potrebu diskursa o nasilju nad ženama, koje se ne smije podrazumjevati kao normalno, a naročito se ne smije upirati prst krivice u žrtvu ili sumnjati u njen kredibilitet. Brojni stereotipi podrivaju funkcionisanje svih državnih tijela, tako da se može zaključiti da će samo promjenom svijesti i javnom debatom o ovim problemima, žene žrtve prestati biti predmet žaljenja, podsmjeha, stigmatizacije i viktimizacije.

2. BESPLATNA PRAVNA POMOĆ ŽENAMA ŽRTVAMA PREKRŠAJA/KRIVIČNIH DJELA

Jedan od bitnih segmenata u poboljšanju statusa žena žrtava u pravnom sistemu jeste i postojanje i dostupnost adekvatne besplatne pravne pomoći. Na tom putu, značajan pomak postigli su

¹²*Combating Impunity for Conflict – Related Sexual Violence in Bosnia and Herzegovina: Progress and Challenges*, Organisation for Security and Co – operation in Europe, Mission to Bosnia and Herzegovina, June 2015, 41.

¹³*Combating Impunity for Conflict – Related Sexual Violence in Bosnia and Herzegovina: Progress and Challenges*, Organisation for Security and Co – operation in Europe, Mission to Bosnia and Herzegovina, June 2015, 40.

Tužilaštvo i Sud BiH, u sklopu kojih su osnovane posebne jedinice za podršku svjedocima, čiji su službenici profesionalni psiholozi koji pružaju profesionalnu uslugu svjedocima kako bi se spriječilo da svjedočenje izazove dodatne negativne posljedice ili naknadnu traumatizaciju.¹⁴ Službenici, pored toga što upoznaju ugrožene svjedoke sa pravima i obavezama koje imaju, pružaju i sljedeće usluge: prvobitni kontakt telefonom, organizaciju prevoza do institucije, psihološku pripremu svjedoka prije davanja izjave, prisustvo službenika tokom davanja izjave tužiocu, psihološku podršku nakon davanja izjave, praćenje uticaja davanja izjave na svjedoka.¹⁵ Pored toga službenici iste jedinice u okviru Suda BiH koordiniraju svoje aktivnosti sa jedinicom za zaštitu svjedoka pri Državnoj agenciji za istrage i zaštitu, te prate uticaj na žrtvu/svjedoka nakon svjedočenja. U entitetskim okvirima, ove jedinice su osnovane samo pri Okružnom sudu u Banjoj Luci i Kantonalnom sudu u Sarajevu, a stručne osobe uposlene su pri sudovima i tužilaštvima u Bihaću, Brčkom, Novom Travniku i Mostaru.

Besplatna pravna pomoć, ipak, ženama bi morala biti pružena tokom trajanja cijelog postupka, a ne samo u okviru faze svjedočenja, pogotovo kad se ima u vidu da većina njih i ne želi da dođe do svjedočenja. U navedenoj studiji "Preživjele govore" većina žena imala je negativna iskustva nakon doživljenog nasilja u porodici, jer su pravne aspekte njihovih problema neposredno nakon prijavljenog nasilja riješavali socijalni radnici, a ne pravnici. Tako su žene žrtve ispričale da su socijalni radnici od njih tražili da obezbijede da se nasilnik može viđati sa djecom, čak i onda kada mu je izrečena mjera zabrane približavanja, pa se nekoliko majki sa razlogom upitalo kako da predaju djecu čovjeku kojem je naređeno da im se ne približava.¹⁶ Nepoznavanje i nesigurnost u vezi sa svojim pravima često dovode i do toga da žene odluče da ne traže krivično gonjenje, da zahtjevaju blažu kaznu ili povuku svoje optužbe. Smatrajući da će sudski process biti dugotrajan i skup i ne vjerujući da će moći dokazati svoje tvrdnje, žene odustaju od krivičnog gonjenja, čime ne ugrožavaju samo sebe i svoja prava, nego takvo ponašanje dovodi i do izražavanja nezadovoljstva pravosuđa, koje smatra da žrtve koje odustanu od optužbi traće njihovo vrijeme i energiju. Tako dolazimo do jednog začaranog kruga u kome se žrtva koja želi

¹⁴Miodrag N. Simović, Vladimir M. Simović, *Krivično procesno pravo: uvod u opšti dio*, Pravni fakultet Univerziteta u Bihaću, 2013, str. 414.

¹⁵Ratno seksualno nasilje, British Embassy Sarajevo, str. 70

¹⁶„Razdvajanje žena od muževa, socijalni radnici su uglavnom tretirali kao i svaki drugi razvod, a ako bi se ove žene opirale dodjeli prava na posjete bivšim muževima iz straha da djeca neće biti zaštićena tokom tih posjeta, socijalni radnici bi im ponekad prijetili pravnim mjerama.“ *Preživjele govore: Osvrt na odgovore krivičnogopravnog sistema na nasilje u porodici Bosne i Hercegovine*, Atlantic Initiative, Centre for development, security and rule of law, Sarajevo, 2015, str. 77.

pomoć sudskog okrivljuje i nailaze na nerazumjevanje od strane tužioca, policije, socijalnih radnika i suda, dakle glavnih aktera u lancu od kojih očekuje pomoć.¹⁷ Da bi se ovo preduprijedilo, neophodno je ne samo da besplatna pravna pomoć postoji, već da ista bude efikasna i transparentna, te da ugroženim ženama takav sistem pomoći bude dostupan i da im ulijeva povjerenje i sigurnost. Od zemalja u okruženju, najefikasniji sistem besplatne pravne pomoći ugroženim ženama razvila je Republika Hrvatska. Tamo su od 2006. godine, na inicijativu Ministarstva pravde osnovane službe za pomoć ugroženim svjedocima pri sudskim tijelima koje pružaju žrtvama i svjedocima psihosocijalnu i psihološku pomoć, opšte pravne informacije i kada je potrebno, posreduju u organizaciji fizičke zaštite i u logističkom smislu organizuju pristup svjedoka sudovima kako u Republici Hrvatskoj, tako i van nje.¹⁸ Specifičnost ovog sistema predstavlja i angažovanje velikog broja volontera pri ovim službama, koji uprkos stresnosti i delikatnosti ovog posla, izražavaju motivaciju i hrabrost da nastave svjedocima pružati emocionalnu podršku i pravne informacije.

3. TRAJANJE SUDSKIH POSTUPAKA I UPUĆIVANJE NA PARNIČNI POSTUPAK ŽENA ŽRTAVA RATNIH ZLOČINA RADI IMOVINSKOPRAVNOG ZADOVOLJENJA

Iako nema preciznih podataka o broju silovanih žena u prethodnom ratu u Bosni i Hercegovini, smatra se da taj broj nije ispod 20 000. U poređenju sa tim, broj izvršilaca procesuiranih pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju i krivičnim sudovima Bosne i Hercegovine do 2015. godine iznosio je 146.¹⁹ Ovakvi podaci govore u prilog tome da većina izvršilaca ovog teškog krivičnog djela i dalje uživa u slobodi, a pasivnost pravosudnog sistema

¹⁷ “U državnom sektoru u Srbiji, službe za pomoć žrtvama su se razvijale neusaglašeno i nesistematično. Viktimološko društvo Srbije je na osnovu istraživanja pod nazivom „Nevladine organizacije koje pružaju pomoć žrtvama u Srbiji“, između ostalog došlo do saznanja da su nevladine organizacije, koje imaju najmanje plaćenog osoblja i najviše problema finansiranja projekata, sledeće: službe u okviru organizacija koje vode žrtve rata, službe za žrtve zlostavljanja na radu, opšta služba za žrtve kriminaliteta i pojedine službe za žene, žrtve nasilja. Takođe, primećen je neodgovarajući odnos državnih institucija prema nevladinim organizacijama koje pružaju pomoć žrtvama, ali i neodgovarajući odnos državnih službi prema samim žrtvama.“ Za više informacija: *Zaštita na prvom mestu*, http://www.tuzilastvorz.org.rs/pravda_u_tranziciji/SRP/SRP16/2419.pdf (5.10.2018).

¹⁸*Ibid.*

¹⁹*Combating Impunity for Conflict – Related Sexual Violence in Bosnia and Herzegovina: Progress and Challenges*, Organisation for Security and Co – operation in Europe, Mission to Bosnia and Herzegovina, June 2015, 11.

ne samo da obeshrabrujuće utiče na žrtve, već ni najmanje ne doprinosi pomirenju i suživotu između nekada zaraćenih naroda i uspostavljanju vladavine prava i poštovanja ljudskih prava. U periodu između 2004. i 2014. godine, od ukupno 173 krivična postupka čiji su predmeti bili izvršenja ratnih zločina, svega 35 odnosili su se na slučajeve ratnog seksualnog nasilja. Brojka od 400 slučajeva koji su se nalazili u istražnoj i predistražnoj fazi 2014. godine ipak pokazuje da slučajevi ratnog seksualnog nasilja nisu zaboravljeni, ali se s obzirom na generalnu spornost pravnog sistema i nedostatak finansijskih i stručnih komponenti teško može očekivati da će žrtve brzo i uspješno ostvariti zadovoljenje. Jedan od faktora koji utiče na to je svakako i nepovjerenje između tužilaštava i udruženja žrtava, koja nerijetko pokazuju nespremnost za saradnju sa tužiocima druge nacionalne pripadnosti.²⁰ Pozitivan primjer su Banja Luka, Bihać i Tuzla, gdje su tužioci javno istakli kako njihov rad najviše potpomažu upravo udruženja žrtava, koja svojom posvećenošću i upornošću utiču na sve promptnije i masovnije rješavanje ovakvih slučajeva. Tužioci posredstvom ovih udruženja, uspjevaju doći do žrtava i obezbjediti njihova svjedočenja, a time ujedno raste i povjerenje u rad pravosuđa.²¹

Pravo na reparacije, kao novčane satisfakcije za načinjenu materijalnu i nematerijalnu štetu predviđeno je brojnim međunarodnim dokumentima, a za Bosnu i Hercegovinu od naročito značaja odredbe člana 5. stav 5. i člana 13. Evropske konvencije o zaštiti osnovnih ljudskih prava i sloboda. Svim žrtvama mora biti omogućen i de iure i de facto pristup mehanizmima koji im omogućavaju podnošenje imovinskopravnog zahtjeva prema osumnjičenom ili optuženom, ukoliko je žrtvi povrijeđeno ili ugroženo neko pravo ili pričinjena šteta. Značajno je napomenuti da se pri tome zahtjeva uzimanje u obzir pola i specifičnih potreba žrtve, s posebnim naglaskom na žrtve seksualnog nasilja.²² U tom kontekstu, zahtjeva se rukovođenje rodno senzitivnim procedurama prilikom provođenja sudskih postupaka, čime će se sveukupno spriječiti njihova reviktimizacija i stigmatizacija.

²⁰ *Postizanje pravde u Bosni i Hercegovini: Procesuiranje predmeta ratnih zločina od 2005. do 2010. godine*, Organisation for Security and Co – operation in Europe, Mission to Bosnia and Herzegovina, 2011, str. 74.

²¹ *Ibid.*

²² „U kontekstu ostvarivanja prava na odštetu također se ističe i obaveza države da osigura adekvatnu informiranost žrtava i njihovih porodica o pravu na ostvarivanje odštete, otklanjanje finansijskih barijera i pružanje pomoći i podrške pri ostvarivanju ovog prava, uključujući pravnu pomoć žrtvama sa nedovoljnim resursima“ Za više informacija vidi: *Ostvarivanje zahtjeva za naknadu štete žrtava ratnih zločina u okviru krivičnih postupaka u Bosni i Hercegovini*, http://diskriminacija.ba/sites/default/files/TRIAL_CompensationClaim_analysisBOS.pdf(4.10.2018)

Iako u Bosni i Hercegovini postoji zakonodavni okvir na temelju kojeg žrtve formalno mogu da podnesu zahtjev za ostvarivanje naknade štete, u praksi je broj predmeta gdje je došlo do ostvarivanja takvog zahtjeva izuzetno mali. Informisanje žrtava u toku istrage o njihovom pravu da postave imovinskopravni zahtjev za naknadu štete više se svodi na formalno obavještanje, nego na suštinsko informisanje o njihovim pravima, pa iz tog razloga mnoge žrtve ovaj zahtjev ne postave uopšte. Nadalje, problematično je i postupanje tužilaca, koji se postavljaju pasivno u odnosu na svoju zakonsku obavezu da prikupljaju procesni materijal koji predstavlja podlogu za odlučivanje o postavljenom imovinskopravnom zahtjevu, te dužnost pribavljanja izuzetno skupe medicinske i druge dokumentacije opet pada na teret žrtava. Ako i kada takav zahtjev dođe do suda, praksa pokazuje da se o njemu rijetko odlučuje u krivičnom postupku iz razloga kao što su potencijalno odugovlačenje postupka, neodređenost iznosa po visini ili nepostojanje dovoljno osnova za presuđenje.²³ U oblasti procesuiranja ratnog seksualnog nasilja, upućivanje na parnični postupak može da predstavlja finansijski nemoguću stavku za žene žrtve rata. Kada one iz tog razloga odustanu od podnošenja imovinskopravnog zahtjeva, većina sudskih vijeća ovo okarakteriše kao njihovu nezainteresovanost, neozbiljnost i faktor umanjenja njihovog kredibiliteta. Na ovaj način se produžava stigmatizacija i viktimizacija žena žrtava rata, a ovaj pravni lijek, do sada neiskorišten u praksi, zapravo postaje potpuno nedjelotvoran. Velika prepreka za ostvarivanje imovinskopravnog zahtjeva ogleda se i u nemogućnosti žena da pokrenu parnični postupak za naknadu štete bez otkrivanja svog identiteta, što onda njihovo svjedočenje kao zaštićenih svjedoka u krivičnom postupku čini potpuno nesvršishodnim i ugrožava njihovu bezbjednost. Jedna od osnovnih prednosti ostvarivanja imovinskopravnog zahtjeva u okviru krivičnog postupka je efikasnost i ekonomičnost, jer sud na bazi istih dokaza i činjenica cijeni krivičnu odgovornost osumnjičenog i dosuđuje naknadu štete. Za žrtvu, to je dodatno olakšanje, jer ona biva pošteđena ponovnog prikupljanja medicinskih i psihijatrijskih nalaza, kao i vještačenja vještaka psihijatrijske struke, čime se izbjegava i nepotrebna traumatizacija.²⁴ Naknada koja bi žrtvama bila dosuđena za pretrpljene posljedice krivičnih djela, istina, ne može reparirati te posljedice, ali omogućavanje žrtvi da ostvari imovinskopravno zadovoljenje svakako doprinosi njenom

²³ *Ostvarivanje zahtjeva za naknadu štete žrtava ratnih zločina u okviru krivičnih postupaka u Bosni i Hercegovini*, http://diskriminacija.ba/sites/default/files/TRIAL_CompensationClaim_analysisBOS.pdf(4.10.2018)

²⁴ *Ibid.*

poistovjećivanju sa krivičnim postupkom, njenom osnaživanju, kao i jačanju povjerenja u pravosuđe i pravdu, što dugoročno podrazumjeva nezanemarljive efekte za društvo u cjelini.

ZAKLJUČAK

Iako je utemeljen zakonski okvir za zaštitu prava žena, na putu Bosne i Hercegovine je još puno kriterijuma koje treba zadovoljiti kako bi se ženama omogućio i olakšao pristup pravdi. To prije svega podrazumjeva ne samo postojanje ovih rješenja, nego i njihovu konstantnu analizu, uspješnost i mogućnost njihove implementacije u društvu u kojem i dalje u ovom polju vladaju brojni stereotipi, konzervativna i tradicionalna shvatanja. Neophodno je uspostaviti sistem odgovornosti za sve karike u lancu koje svojim propuštanjem ili neadekvatnim reagovanjem dovode do stigmatizacije i sekundarne viktimizacije žena kao žrtava. Na tom planu, potrebna je dodatna edukacija svih institucionalnih predstavnika, počevši od policijskih službenika koji prvi dolaze u kontakt sa žrtvama i čija je prvobitna reakcija ključna, preko socijalnih službi, koje uslijed preopterećenosti brojem predmeta postupaju šablonski i stereotipno u odnosu sa žrtvama do, na kraju postupajućih tužioca i sudija. S obzirom na to da su sudije na kraju ti koji predstavljaju državu i oličenje su autoriteta, neophodna je njihova dalja edukacija u pogledu razumjevanja svih specifičnosti koje mogu onemogućiti pristup žena pravdi. To bi podrazumjevalo postojanje daleko većeg senzibiliteta u odnosu prema žrtvama, a u vezi sa tim vrednovanje svih (naročito otežavajućih) okolnosti izvršenja krivičnog djela, stroži pristup u odmjerenju kazne i više slobode u odlučivanju o imovinskopravnom zahtjevu za naknadu štete u krivičnom postupku, a ne upućivanje na dugotrajan i skup parnični postupak. Pohvalno je organizovanje posebnih jedinica za pomoć ugroženim svjedocima (koje prema istraživanjima najčešće jesu žene žrtve krivičnih djela ili prekršaja), premda je, u skladu sa zapažanjima međunarodnih organizacija, još puno potrebno da takav sistem zaštite i pomoći svjedocima zaživi u cjelosti. Puno rada potrebno je i kako bi se javno mnjenje postavilo na način da se žene žrtve ne posmatraju više kao bespomoćne i osramoćene, a naročito kako se sa njih ne bi upirao prst krivice i osude za nasilje i traume koje su preživjele. S obzirom na to da korijeni takvog shvatanja potiču iz opšte kolektivne svijesti i nasljeđene tradicije, vrlo je važno blagovremeno organizovati javne kampanje, te podsticati obrazovne programe i javne debate kako bi se dugoročno riješio problem i kako nijedan društveni akter, pa ni same žene ne bi nadalje svoj status doživljavale kao inferioran i podređen.

LITERATURA

- 1) *Godišnji izvještaj o stanju prava žena u Bosni i Hercegovini tokom 2013. godine*, <http://soc.ba/site/wp-content/uploads/2014/04/Godisnji-izvjestaj-o-stanju-ljudskih-prava-zena-u-BiH-u-2013.pdf> (8.10.2018)
- 2) *Ratno seksualno nasilje*, British Embassy Sarajevo
- 3) *Zaštita na prvom mestu*, http://www.tuzilastvorz.org.rs/pravda_u_tranziciji/SRP/SRP16/2419.pdf(5.10.2018)
- 4) *Priručnik za sprovođenje istraga ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti i genocida u Bosni i Hercegovini*, Misija OSCE u Bosni i Hercegovini
- 5) Miodrag N. Simović, Vladimir M. Simović, *Krivično procesno pravo: uvod u opšti dio*, Pravni fakultet Univerziteta u Bihaću, 2013.
- 6) *Postizanje pravde u Bosni i Hercegovini: Procesuiranje predmeta ratnih zločina od 2005. do 2010. godine*, Organisation for Security and Co – operation in Europe, Mission to Bosnia and Herzegovina, 2011
- 7) *Preživjele govore: Osvrt na odgovore krivičnog sistema na nasilje u porodici Bosne i Hercegovine*, Atlantic Initiative, Centre for development, security and rule of law, Sarajevo, 2015.
- 8) *Combating Impunity for Conflict – Related Sexual Violence in Bosnia and Herzegovina: Progress and Challenges*, Organisation for Security and Co – operation in Europe, Mission to Bosnia and Herzegovina, June 2015
- 9) *Ostvarivanje zahtjeva za naknadu štete žrtava ratnih zločina u okviru krivičnih postupaka* http://diskriminacija.ba/sites/default/files/TRIAL_CompensationClaim_analysisBOS.pdf (4.10.2018)